

**TÜRKİYE - ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İLİŞKİLERİNİN
SEKTÖREL ANALİZİ**

*POLITICAL ECONOMY ANALYSIS OF TURKEY OF FOREIGN TRADE
RELATIONS WITH BALKAN COUNTRIES IN INTERDEPENDENCE
THEORY PERSPECTIVE*

Pelin YANTUR*, **Kemal DEDELİ****

*Geliş Tarihi: 16.01.2021
(Received)*

*Kabul Tarihi: 22.11.2021
(Accepted)*

ÖZ: 1947 yılında Truman Doktrini ile daha yoğun bir ilişkiye dönüşen Türkiye ve ABD ilişkileri kronolojik bağlamda ele alındığı zaman değişken bir seyir izlemiş olup, genel olarak Türkiye ekonomisi bu süreçte olumsuz etkilenmiştir. İkili ilişkilerin dalgalı bir seyir izlemesinin pek çok farklı etkisi olmakla birlikte ABD ile yaşanan en ufak krizlerde bile Türkiye ekonomisi etki altında kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve ABD arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin 1960- 2018 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret verileri üzerinden sektörel etkisini analiz etmektir. Çalışmayı diğer araştırmalardan ayıran özelliği ise tarımsal hammadde, gıda, mal ve hizmet ile toplam ithalat-ihracat değerlerini her iki ülke arasında ele almış ve yöntem bakımından ilişkileri çok yönlü değerlendirmiş olmasıdır. Çalışmada her iki ülke için Dünya Bankası'nda yer alan istatistiklerden "tarımsal hammadde ihracatı, tarımsal hammadde ithalatı, toplam ithalat, gıda ithalatı, gıda ihracatı, mal ve hizmet ihracatı ve toplam ihracat değerleri kullanılarak Vektör Otoregresyon modeli ile içsel ve dışsal olmak üzere her bir parametrenin yönü tayin edilmektedir. Türkiye'nin gıda ihracatı ile ABD gıda ihracatının Türkiye'nin hammadde ihracatı üzerinde belirleyici etkisi olduğu, ABD gıda ihracatının Türkiye'nin gıda ithalat ve ihracatı üzerinde önemli etkisi olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karşılıklı Bağımlılık, Sektör Analiz, İthalat, İhracat, VAR Modeli

ABSTRACT: When examining US relations with Turkey, a variable trend of bilateral relations have been many different effect. Turkey's economy has remained always negative in this process and influence even in the slightest affected by the crisis with the United States. In this study, Turkey - Turkey experienced the negative repercussions of the US downturn with the sectoral analysis of the relationship of mutual dependence was investigated. In this research, data obtained from national country reports were used as primary sources and data from scientific studies were used as secondary sources. Limitations of the study between 1960 and 2018 occurred while Turkey reached Import and Export data in the context of the sectoral analysis of the interdependence relationship between the United States and has been identified as comments. The study consists of a

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, pelin.yantur@yeniyuzuyil.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2558-6218.

**kemal.dedeli@bahcesehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5983-0744.

total of six titles. In the first part, there is an introduction part that includes the purpose and method of preparation of the study. In the second part of the study, conceptual and theoretical information about the subject is given and it is focused on interdependence, integration, political processes of interdependence, historical background and literature review. In the third part of the study, the foreign trade policy and historical process of the USA is examined by examining the researches on the subject. In the fourth part of the study examined historical dates related processes experienced commercial developments in Turkey and aimed to give step by step. In the fifth part of the study tested with Turkey and the US economic model of the relationship of interdependence and in light of data obtained from the analysis is completed by the dependency analysis between 2018 and 1960.

Key Words: Mutual Addiction, Sector Analysis, Import, Export, VAR Models

EXTENDED ABSTRACT

When Turkey-US relations from past to present are examined in a general framework, even though the relations with the USA have a fluctuating communication due to the disagreements from time to time, the relations date back to the period that began with the Truman doctrine in 1947 in terms of the time period in which relations has become dense within the framework of a certain order. Since then, the political positions of the parties have started to shape Turkey-US relations structurally and regionally in various aspects.

The post-World War II period can be shown as the starting time for the relations between Turkey and the United States, considered as strategic partnerships from time to time and sometimes reach the point of rupture due to tensions between the countries.

When the relations between Turkey and the United States are examined chronologically, the changing course of bilateral relations has many different effects. Turkey's economy has always faced a negative impact in this process and has been affected even in the slightest crises with the United States. In this study, the negative repercussions of the crises in Turkey-USA relations as a result of the understanding of Turkey moving from the agricultural sector to the service sector and not paying attention to the industrialization by concentrating on the service sector were addressed.

In light of all these developments, when the trade volume between the USA and Turkey is evaluated in the last 10 years, it is seen that it has grown more than 1.5 times.

Trade volume increased from 10.3 billion US dollars in 2005 to 20.6 billion US dollars in 2017. The trade volume which has reached 20.68 billion US dollars in 2018 is estimated to reach 11.27 billion US dollars by July 2019 (including 4.62 billion US dollars in exports and 6.65 billion US dollars in imports). There are 1,874 companies with U.S.-funded capital in Turkey, and they continue to operate commercially in Turkey.

As a result of the negotiations between the two countries, further improvement of economic relations with the United States was aimed. Accordingly, public and private sector representatives met, and negotiations were carried out in order to make attempts to increase the trade volume to more than \$100 billion.

This study is important in terms of revealing the positive and negative impacts of Turkey-US relations on sectors.

When Turkey-US relations are examined, the changing course of bilateral relations had many different effects. Turkey's economy has always faced a negative impact in this process and has been affected even in the slightest crises with the United States. In this

study, the sectoral analysis of Turkey-US interdependent relations and the negative repercussions of the crises in Turkey were examined. Data obtained from national country reports were used as primary sources, and data obtained from scientific studies were used as secondary sources. This study covers the analysis of the sectoral impact of Turkey-US interdependence relations between 1960 and 2018 through changes in production factors and foreign trade data.

In the study, the impact of the U.S. agricultural import-export, total import-export, and food import-export values on Turkey's agricultural imports was examined. In the study, the values of "Agricultural Raw Material Exports", "Agricultural Raw Material Imports", "Total Imports", "Food Imports", "Food Exports", "Goods and Services Exports" and "Total Exports" statistics given by the World Bank for each country were examined using Vector Auto Regression (VAR) model. The importance of this model is that the variables are determined internally and externally and the vector direction of each parameter can be specified rather than conducting a correlational survey analysis by determining the dependent and independent variables only according to their numeral size. In fact, in the VAR model evaluating the possibilities of the internal and external variables of Multivariate analysis among themselves, the impact sizes of the variables are assigned according to their direction.

When the results obtained in the study are examined, TFEXP and UFEXP parameters significantly predict the TAGRE variable. This result shows that Turkey's food exports and the U.S. food exports have a determinant impact on Turkey's agricultural raw material exports. The model explains 44% of the entire variance, and it is a very important proportion. The fact that the impact of Turkey's food exports on Turkey's agricultural raw material exports is significant is an expected result. On the other hand, the impact of the U.S. food exports on Turkey's agricultural raw material exports shows that Turkey's food and agriculture exports depend on the U.S. economy and especially the exchange rate of the dollar. In fact, Dollar is used as the main currency of all imports and exports made by Turkey even to the neighboring countries such as Russia, Iran, and Iraq. Although there has been efforts on the transition to local currencies in recent years, today the US Dollar is still dominantly affecting the market in Turkey as it is the case all over the world.

Impulse-Response analyses show the reaction to the given impact between variables that are associated with each other. The analysis examines the change that a single change in the Standard Deviation (SD) unit will bring in the relevant parameters. When a single SD unit impact is seen on Turkey's food exports, nearly a seven-year impact on Turkish food imports and U.S. food exports is sharply observed. In other words, the change in Turkey's food exports affects its imports and the U.S. exports for seven years. An SD unit change in the Turkish food imports variable has a six-year impact. An SD unit change in U.S. food exports has an impact on both Turkey's food imports and food exports for nearly 8 years. Therefore, the U.S. food exports have a significant impact on the import and export of food in our country. As the U.S. food exports to the whole world increase, it can be stated that the balance of the world food market changes and this has an impact on Turkey in terms of Dollar and production as it is the case all over the world.

According to the results obtained in the study, while the causality between Turkey's food imports and exports is an expected relation, the U.S. food exports have a significant causal relation with Turkey's food imports.

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze Türkiye – ABD ilişkileri, genel bir çerçevede incelendiğinde ABD ile olan ilişkilerin zaman zaman anlaşmazlıklar ile dalgalanmalı bir iletişim süreci yaşadığı görülse de ilişkilerin belli bir düzen çerçevesinde yoğunlaştığı zaman dilimi 1947 yılında Truman Doktrini ile başlayan döneme uzanmaktadır.

Türkiye ve ABD'nin zaman zaman stratejik ortaklık olarak görülen ve bazen de aralarında yaşanan gerginlikler nedeni ile iyice kopma noktasına gelen ilişkilerinin başlangıç zamanı olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem gösterilebilir.

1947 yılında Türk ve Amerikan İlişkileri, Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardım ve akabinde 1948 yılında Marshall yardımları ile güç kazanmış, 1950'lerde Kore Savaşı ile “dostluk” haline dönüşmüştür.

Kronolojik olarak Türkiye ile ABD ilişkileri incelendiği zaman, ikili ilişkilerin değişken bir seyir izlemesinin pek çok farklı etkisi olmuştur. Türkiye ekonomisi bu süreçte daima olumsuz etkilenmiş ve ABD ile yaşanan en ufak krizlerde bile etki altında kalmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin tarım sektöründen hizmet sektörüne geçen ve ağırlığını hizmet sektöründe bırakıp sanayileşme konusuna gerekli önemi vermeyen anlayışı ile Türkiye – ABD ilişkilerindeki krizlerin Türkiye'ye olumsuz yansımaları araştırılmıştır.

Bu araştırmada veriler bağlamında ulusal ülke raporlarından elde edilen veriler birincil kaynak ve bilimsel çalışmalardan elde edilen veriler ise ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Bu konuda ulaşılabilen bir çok kaynaktan yararlanılarak literatür taraması yapılmış olup, Türkiye ve ABD dış ticareti karşılıklı bağımlılık açısından incelenmiştir.

Araştırmanın sınırlılıkları 1960- 2018 yılları arasında gerçekleşen Türkiye ve ABD karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin sektörel bağlamında ulaşılan İthalat ve İhracat verileri ve yorumları olarak belirlenmiş ve sonuca bağlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde karşılıklı bağımlılık kavramı işlenmiş olup, konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise Türkiye ve ABD karşılıklı bağımlılık ilişkileri Türkiye'nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat- ihracat ve gıda ithalat- ihracat değerlerinin etkisi Vektör Otoregresyonu (VAR) modeli ile incelenmiştir.

2. KARŞILIKLI BAĞIMLILIK

Teorinin temellerini incelediğimizde uluslararası sistem içerisindeki geçmişten günümüze gerçekleşen değişimlerin beraberinde oluşturduğu yaklaşımların evrimini de oluşturmuştur. Karşılıklı Bağımlılık kavramı da bu

süreçten etkilenmiştir. Keohane ve Nye'nin yazdıkları kitapları (Power and Interdependence 1977) ile birlikte literatüre "Karşılıklı Bağımlılık" kavramı girmiş ve akabinde sistem içerisinde yaşanan değişkenliklerin de etkisi ile dönüşüm geçirmiş ve farklılaşmıştır (Gürkaynak 2009: 73-92).

Karşılıklı Bağımlılık kavramı 20. Yüzyılın son dönemlerinde politik, kültürel, sosyal ve ekonomik gibi gelişmelerinin bir sonucu olan küreselleşmenin yarattığı bir olgu olarak Uluslararası İlişkilerde Karşılıklı Bağımlılık kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüz değerlemesinde karşılıklı bağımlılığın uluslararası ilişkilerde ekonomik yönünün güvenlik ve askeri boyutunun önüne geçtiği görülmektedir. Uluslararası bağımlılıkta sistemin karakterini karşılıklı sorumluluk ve başkası ya da başkalarına bağımlı olma, çoğunluğun görüşlerine uyum sağlamak durumu oluşturmaktadır. Bu teori Marksizim'le yakın bir ilişki içerisinde. Bu bakış açısına göre gelişmiş devlet kendi refahı için zayıf ve güçsüz devletleri sömürmektedirler (Yalçiner 2009: 75).

Bağımlılık, bir ülkenin diğer bir ülke üzerinde dış siyasetlerinde tek taraflı bir ilişki içinde olduğuna işaret etmekte iken karşılıklı bağımlılıkta her gündem maddesinin karşılıklı bir değerlendirme süreci içinde gerçekleştiğini öngören bir kavramdır.

Karşılıklı bağımlılık, ülkeler ve toplumlar arasındaki ilişki ve çıkar kanalları ile kurulan bağlantıların, dönemsel bir kademeli gündemi bulunmayan uluslararası düzende sebep olan karmaşık şartlar bütünüdür (Yalçiner 2009: 82).

Söz konusu bu etkileşimlerin kaynağı güvenlik, maddi ve toplumsal birtakım sorunlar olabilir. Robert Keohane ve Joseph Nye'nin bakış açısına göre etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık çerçevesi içerisinde bir değerlendirme yapılabilmesi için maliyet konusunun söz konusu mutlaka olmalıdır. Bu etkileşimden bahsedebilmemiz için taraflar arasında olumsuz bir yansımanın olması önemlidir, yoksa karşılıklı bağımlılıktan söz etmemiz mümkün olmamaktadır. Eğer bu etkileşim sadece faydaya dayalı bir etkileşimse ve taraflar üzerinde maliyete dayalı bir durum yoksa karşılıklı bağımlılık teorisinin dışında değerlendirilmektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi bulunan devletler aralarında olumsuz bir gelişme gerçekleşiyorsa bu durumdan iki tarafta etkilenmektedir. Bu ilişki iki taraftan biri için diğerine göre daha büyük önem taşıyorsa, yani bir taraf diğerine daha çok gereksinim duyuyorsa gereksinim duyana göre duymayana karşı pazarlık gücü daima daha fazla olduğu anlamı çıkmaktadır. Aralarındaki bu ilişki taraflardan birini daha çok etkileyeceğinden etkilenen taraf bu ilişkinin bozulmasına diğerine göre daha dikkatli davranacaktır (Arı 2004: 406).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Pulat (2018), karşılıklı bağımlılık konusunda yaptığı araştırma ile İran ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkileri karşılıklı bağımlılık teorisi üzerinden 2002 ile 2014 yılları arasındaki veriler ışığında incelemiştir. Bu çalışmada, özellikle

2002 yılında Türkiye'deki hükümet değişimi ile İran konusunda ekonomik ilişkiler bakımından daha hassas ve derin bir politika izlense de yıllara yayıldığında ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık konusunda istenilen seviyeye ulaşamadığı sonucuna varılmıştır.

Keohane ve Nye (2015), karşılıklı bağımlılık ve buna paralel olarak güç elde etme konusunda yaptıkları çalışmada karşılıklı bağımlılığı ekonomik ve siyasi bir olgu şeklinde analiz etmişlerdir. Farklı yaklaşımlarla incelenen karşılıklı bağımlılık konusu, devletlerin uluslar arası boyuttaki gelişimlerinin yerel siyaset değişimleri ile farklılaştığı sonucuna varılmıştır.

Alagöz (2017), ekonomik karşılıklı bağımlılık konusunda yaptığı çalışmada Avrupa Birliği ve Çin'in özellikle dış ticaret konusunda ve ekonomik parametreler yardımı ile aralarındaki ticari ilişkinin analizini ortaya koymuştur. Çalışmada tarafların birbirlerine karşı mutlak bir karşılıklı bağımlılık sergiledikleri sonucuna varılmamıştır. Taraflardan birinde yaşanan krizlerin diğer tarafı olumsuz etkilediği ancak iki taraf açısından da asimetrik bir karşılıklı bağımlılığın bulunmadığı tespit edilmiştir. Gürkaynak ve Yalçiner (2009), uluslar arası politikada karşılıklı bağımlılık ve bunun küresel etkileri konusunda yaptıkları çalışma ile ilk olarak karşılıklı bağımlılık teorilerini ülkeler bazında incelemiş ve daha sonra ABD ve Japonya arasındaki ekonomik ilişkilerin uluslar arası liderlik ve ABD ilişkisi arasındaki bağlantıyı saptamaya çalışmıştır. Araştırmaya göre karşılıklı bağımlılık ve küreselleşmenin birbirlerinin muadili olmadığı ve bunun aksine birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğu sonucuna varmışlardır.

Ediger (2008), yaptığı çalışma ile dünyamızın bugünü ve geleceği için özellikle enerji konusunda ülkelerin birbirlerine karşılıklı olarak bağımlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma ile ülkelerin enerji ilişkisindeki problemler ya da engeller, doğrudan doğruya ülke ekonomilerinin olumsuz yönde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Demiryol (2018), Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerin enerji alışverişi boyutunu incelemiş ve ülkelerin asimetrik olarak karşılıklı bağımlılık durumlarını ve bu bağımlılıkların sınırlarını araştırmıştır. Bu çalışma ile menkul kıymetleştirme asimetrik olarak karşılıklı bağımlılık konusunda ülkeler için nasıl bir sorun yarattığı ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte incelenen bölümlendirme kavramı ile iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığın, enerji bağımlılığının garanti altına alınması durumunda siyasi işbirliğine de katkıda bulunduğu ortaya koyulmuştur.

4. TÜRKİYE - ABD KARŞILIKLI BAĞIMLILIK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİK MODELLERLE SINANMASI

Çalışmada Türkiye'nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenmiştir. Çalışmada önceki çalışmalara göre tarımsal hammadde, gıda, mal ve

hizmet ile toplam ithalat-ihracat değerlerini her iki ülke arasında ele alması, yöntem bakımından ilişkilerin çok yönlü olarak ele alınmasının yanında, değişkenler arasında sadece ilişkisel taramadan öte, vektör otoregresyon ve nedensellik yöntemlerini bir arada ve ilgili değişkenler çerçevesinde ele alması, konuya ilişkin en güncel ve en kapsamlı veriler üzerinden analizin yapılması bakımından farklılık taşımaktadır.

4.1. Veri Seti Kaynağı

Çalışmada 1960-2018 yılları arasında, Türkiye ve ABD'nin yıllık verileri Dünya Bankası veri tabanından çekilerek, 59 gözlemden oluşan yıllık veriler kullanılmıştır. Modelde tarımsal hammadde ihracatının yanı sıra, tüm ihracat kalemleri ele alınmış ve iki ülke için derlenmiştir. Dünya Bankası verileri ithalat ve ihracatı “Mal ve Hizmet” ile “Gıda” olmak üzere ele almaktadır. Bunun yanında, iki ülkenin ekonomik büyüklüklerinin farklılık göstermesi nedeniyle, her ülke için sadece ham verileri almak sonuçları manipüle edecektir. Bunun yerine ilgili değişkenlerin ithalat ve ihracat kalemlerinin toplam ithalat ve toplam ihracat içerisindeki payı ve GSMH içerisindeki yüzdelerinin alınması gerekir. Bu nedenle araştırmada ilgili veriler hem GSMH içerisindeki yüzde değerler, hem de toplam ithalat ve ihracat içerisindeki yüzdeleri şeklinde alınmıştır.

Çalışmada kullanılan veri setinde, Türkiye için tarımsal hammadde ithalat ve ihracatının 1960 ve 1961 yılları arasındaki değerleri Dünya Bankası tarafından verilmemektedir. ABD için ise mal ve hizmet ihracatı ve ithalat değerlerinin hem GSMH içerisindeki payı, hem de USD bakımından değerleri 1960-1969 yılları için verilmemiştir. Bu nedenle bu değişkenler, araştırmada zaman sınırlayıcı değişkenler olarak belirlenmiş, analizler 1970-2018 arasındaki dönem ile sınırlandırılmıştır. Modelde kullanılan veriler ve açıklamaları Tablo 1’de, değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ise Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Modelde kullanılan veriler ve açıklamaları

Verinin Adı ve Açıklaması	Kısaltması
Türkiye Tarımsal Hammadde İhracatı	TAGRE
Türkiye Tarımsal Hammadde İthalatı	TAGRI
Türkiye Toplam İthalat	TEXP
Türkiye Gıda İthalatı	TFEXP
Türkiye Gıda İhracatı	TFIMP
Türkiye Mal ve Hizmet İhracatı	TGS
Türkiye Toplam İhracat	TIMP
ABD Tarımsal Hammadde İhracatı	UAGRE
ABD Tarımsal Hammadde İthalatı	UAGRI
ABD Toplam İthalat	UEXP
ABD Gıda İhracat	UFEXP
ABD Gıda İthalat	UFIMP
ABD Mal ve Hizmet İhracatı	UGS
Toplam İthalat	UIMP

Tablo 2: Modelde kullanılan verilerin tanımlayıcı istatistikleri

	TAGRE	TAGRI	TEXP	TFEXP	TFIMP	TGS	TIMP	UAGRE	UAGRI	UEXP	UFEXP	UFIMP	UGS	UIMP
Mean	0.008524	0.003697	0.082217	0.013459	0.124559	3.50E+08	-0.011561	-0.001597	0.002625	0.005994	-0.021234	0.030795	3.20E+09	0.002574
Median	0.032841	0.049619	0.075078	0.131141	0.181997	4.99E+08	0.071575	0.049415	0.015065	0.184644	-0.024570	0.025262	7.40E+09	0.139622
Maximum	14.28086	1.396423	8.406761	12.45065	7.275761	4.13E+10	9.800345	1.461735	0.727735	2.903366	4.237055	2.224727	5.19E+11	5.758258
Minimum	-1.754.306	-2.763.622	-9.246.377	-1.055.294	-9.866.798	-6.00E+10	-1.324.454	-1.164.008	-1.426.867	-2.530.934	-8.308.097	-2.651.226	-4.31E+11	-4.645.296
Std. Dev.	4.669560	0.751495	3.499868	4.214745	2.623873	1.41E+10	3.785493	0.491222	0.332305	0.839531	1.754487	0.691370	1.18E+11	1.412948
Skewness	-0.549974	-0.963613	-0.541090	0.185118	-0.526940	-1.203.930	-0.433652	-0.035387	-1.316.188	-0.070845	-1.999.320	-0.680824	0.572525	0.413207
Kurtosis	7.917658	5.543072	3.950257	4.618124	7.142912	10.36395	5.441564	4.142080	9.359786	5.907652	12.24140	8.241631	12.81203	9.504884
Jarque-Bera	49.72843	19.93860	4.061781	5.395992	35.78733	117.5500	13.14717	2.564156	92.77854	16.59593	198.5605	57.43553	191.1080	84.20143
Probability	0.000000	0.000047	0.131219	0.067340	0.000000	0.000000	0.001397	0.277460	0.000000	0.000249	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Sum	0.400623	0.173775	3.864203	0.632580	5.854251	1.64E+10	-0.543348	-0.075080	0.123368	0.281720	-0.998010	1.447354	1.50E+11	0.120969
Sum Sq. Dev.	1003.021	25.97829	563.4576	817.1476	316.6965	9.18E+21	659.1780	11.09975	5.079627	32.42140	141.5983	21.98766	6.40E+23	91.83546
Observations	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47

4.2. Verilerin Zaman Serisi Özellikleri

Bir iktisadi analizde, analiz edilecek olan verilerin doğrusallık göstermesi önemlidir. Doğrusallık göstermeyen ve birim kök içeren verilerin olduğu parametreler arasında yapılacak olan ilişkiyel tarama analizleri yalancı sonuçlar verecektir (Granger, 1978). İktisadi değerlerde ise genellikle doğrusallık nadir görülmekte olup, logaritmik değerler üzerinden analizler yapılmaktadır (Örnek ve Işık, ty). Bu nedenle çalışmada öncelikle verilerin ve parametrelerin birim kök içerip içermedikleri araştırılmış, daha sonra birim kök içeren veriler için logaritmik dönüşümler alınmış ve serinin durağan olması sağlanmıştır.

Çalışmada verilerin birim kök içerip içermediği ve duranlığı (stationary) Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller (ADF)) (Dickey ve Fuller 1981) birim kök testi ile değerlendirilmiştir. E-views programında Schwarz Info Kriteri varsayılan olarak gecikme uzunluğunu 13 lag olarak belirlemekte ve McKinnon değeri ile diğer ekonometrik indikatörler üzerinden, H₀ hipotezini sınamaktadır.

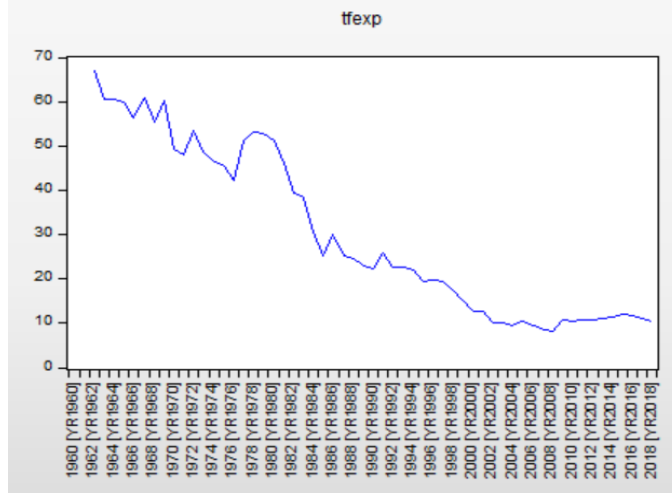
H₀: Seride birim kök sorunu vardır (durağan değildir)

H₁: Seride birim kök sorunu yoktur (durağandır)

Çalışmada TFEXP, TFIMP ve UFEXP verileri fark işlemine tabi tutularak durağan hale getirilmiş ve verilerin birim kök içermediği yapılan ADF Birim Kök Sınaması testinden görülmüştür (P<0,05, H₀ reddedilebilir).

Bu değişkenler için zaman serisi dağılım grafiği ve ADF birim kök test sonuçları Tablo 3’de ifade edilmiştir.

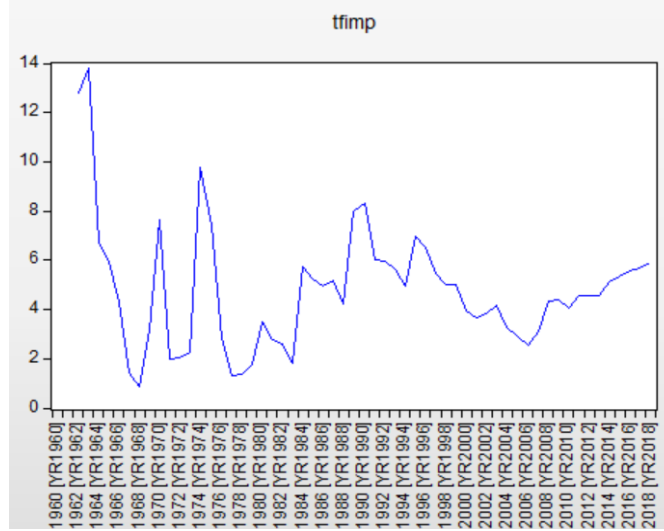

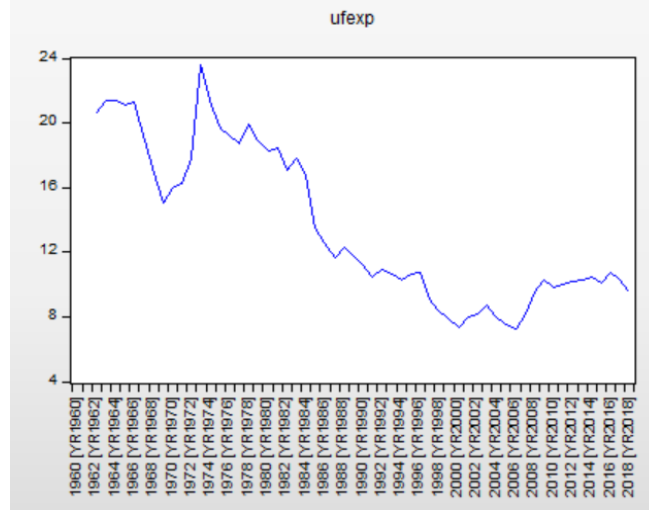
Şekil 1: TFEXP düzey verilerin zaman serisi grafikleri

Tablo 3: Augmented Dickey Fuller-ADF test değerleri

Değişken	Augmented Dickey Fuller-ADF Test İstatistikleri			
	Sabit		Sabit Ve Trend	
	t	p	t	p
TFEXP	-1.743810	0.4041	-1.889746	0.6466
D(TFEXP)	-10.75807	0.0000	-10.64796	0.0000
TFIMP	-4.603021	0.0004	-4.472640	0.0038
UFEXP	-1.368315	0.5913	-1.737458	0.7212
D(UFEXP)	-6.727.117	0.0000	-1.737458	0.7212

Şekil 2: TFIMP düzey verilerin zaman serisi grafikleri

Şekil 3: UFEXP düzey verilerin zaman serisi grafikleri

Birim kök testi sonuçlarına göre TFEXP, TFIMP ve UFEXP verilerinin dağılımı birim kök içermektedir ve durağan değildir. Bunun dışındaki değişkenler birim kök içermemekte olup, durağandır. VAR modeli, regresyon ve nedensellik de dahil olmak üzere tüm analizlerde, değişkenlerin ikinci farkları alınarak durağan seriler üzerinden analizler gerçekleştirilmiş, bu sayede birim kök içeren ve durağan olmayan serilerin analizde sahte sonuçlar vermesi engellenmiştir.

4.3. Kullanılan Model ve Yöntem

İkiden fazla değişkenin bir arada değerlendirildiği ve etki büyüklükleri bilinmeyen değişkenler arasında ekonometrik analiz yapılırken, eşanlı denklem sistemlerine ihtiyaç vardır. Vektör Otoregresyon (VAR) modeli, içsel değerlerin modelin içinde ve dışsal değerlerin dışında olarak eşanlı değerlendirildiği, önceden bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yerine içsel ve dışsal ayrımın yapıldığı bir yöntem olarak bu gereksinimlere yanıt veren ve sıklıkla kullanılan bir modeldir. VAR modeli denkleminde değişkenler hata terimleri ile birlikte iki grupta, aşağıdaki denklem sistemi ile ifade edilmektedir (Kök ve Uyğur, 2014: 6).

$$Y_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \alpha + \sum_{j=1}^m \theta_j Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \vartheta_j X_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

Denklemden her bir değişken için hata payları verilerek; X parametresinin gecikmeli değerlerinin Y parametresini ve Y parametresinin gecikmeli değerleri X parametresini belirlediği bir denklem sistemi söz konusudur. VAR modeli için yapılan Johansen model seçimi analizi sonuçları Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 4: Johansen Model Seçimi

No. of CEs	No Trend Log Likelihood	No Trend	No Trend	Trend	Trend
0	-3.735.031	-3.735.031	-3.734.927	-3.734.927	-3.734.118
1	-3.429.308	-3.427.290	-3.427.212	-3.421.933	-3.421.137
2	-3.250.485	-3.248.110	-3.248.035	-3.242.135	-3.241.715
3	-3.147.359	-3.144.984	-3.144.984	-3.139.035	-3.139.035
Akaike Information Criteria by Rank and Model					
0	15.05781	15.05781	15.17280	15.17280	15.28507
1	14.11272	14.14342	14.22005	14.23821	14.31207
2	13.65571	13.72350	13.76167	13.81590	13.85275
3	13.48984*	13.59609	13.59609	13.68860	13.68860
Schwarz Criteria by Rank and Model					
0	15.73324	15.73324	15.96080	15.96080	16.18564
1	15.01330	15.08152	15.23319	15.28887	15.43778
2	14.78143*	14.92427	14.99996	15.12924	15.20361
3	14.84071	15.05953	15.05953	15.26460	15.26460

Tablo 5: Johansen Gecikme Uzunluğu Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3.048.343	NA	7.16e+41	136.1041	136.6662	136.3137
1	-2.736.329	416.0190	5.98e+39	130.9480	139.3790	134.0910
2	-2.230.048	360.0223*	1.26e+35*	117.1577*	133.4578*	123.2342*

Tablo 6. Johansen Testi sonuçları

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue		Critical Value	Prob.**
None *	0.691446	117.5342	24.27596	0.0000
At most 1 *	0.497309	56.38966	12.32090	0.0000
At most 2 *	0.327422	20.62514	4.129906	0.0000
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.691446	61.14456	17.79730	0.0000
At most 1 *	0.497309	35.76453	11.22480	0.0000
At most 2 *	0.327422	20.62514	4.129906	0.0000
D(TFEXP)	D(TFIMP)	D(UFEXP)		
0.190123	1.180544	0.067695		
0.820809	0.191795	0.749253		
-0.403989	-0.087089	1.665375		
D(D(TFEXP))	-1.240.953	-2.501.998	1.000455	
D(D(TFIMP))	-2.019.312	1.211072	0.021751	
D(D(UFEXP))	-0.330932	-0.515860	-0.733952	
1Cointegrating Equation(s):	Log likelihood	-3.429.308		
D(TFEXP)	D(TFIMP)	D(UFEXP)		
1.000000	6.209377	0.356059		
	(0.58298)	(0.95683)		
D(D(TFEXP))	-0.235933			
	(0.11454)			
D(D(TFIMP))	-0.383917			
	(0.06190)			
D(D(UFEXP))	-0.062918			
	(0.04232)			
2Cointegrating Equation(s):	Log likelihood	-3.250.485		
D(TFEXP)	D(TFIMP)	D(UFEXP)		
1.000000	0.000000	0.934593		
		(0.34820)		
0.000000	1.000000	-0.093171		
		(0.16936)		
D(D(TFEXP))	-2.289.597	-1.944.871		
	(0.39860)	(0.56583)		
D(D(TFIMP))	0.610142	-2.151.609		
	(0.22829)	(0.32406)		
D(D(UFEXP))	-0.486341	-0.489619		
	(0.17598)	(0.24981)		

Johansen gecikme uzunluğu testi sonuçlarına göre LR testi sonuçları optimum gecikme uzunluğunun 2 olduğunu göstermektedir. Johansen en uygun

model olarak model 3 uygulanmıştır. Son kestirim hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwartz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri göstergeleri de, en uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğunu göstermektedir. Yapılan Johansen Eşbütünleşme testi sonucunda toplam üç adet eşbütünleşme denklemi kurulmuş, söz konusu verilerin uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 8).

4.4. Korelasyon ve VAR Modeli Sonuçları

Herhangi iki ya da daha fazla değişkenin ilişkisel tarama ve ekonometrik model analizlerinde, analizde kullanılacak olan parametrelerin otokorelasyon ve eşbütünleşmelerinin yanında, birbirleri ile arasındaki etkileşim (cointegration) önemlidir. Herhangi bir değişkene etki ettiği düşünülen parametrelerin birbiri arasındaki etkileşimi, regresyon analizi sonuçlarının etki düzeyini yükseltmekte ve yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında da korelasyon düzeylerin incelenmesi gerekir. Araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Araştırma değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları

	D(TFEXP)	D(TFIMP)	D(UFEXP)
D(TFEXP)	1	-0.01589490340513833	-0.08020984643744314
D(TFIMP)	-0.01589490340513833	1	-0.2765895916296815
D(UFEXP)	-0.08020984643744314	-0.2765895916296815	1

Korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde, Türkiye Gıda İhracatı ile Türkiye Gıda İthalatı ve ABD Gıda İhracatı arasında negatif korelasyon ilişkisi olduğu, Amerika’nın gıda ihracatını artarken Türkiye’nin Gıda ithalatında düşüş görülmektedir.

Türkiye’nin tarımsal hammadde ithalatının bağımlı değişken olduğu LSD regresyon analizi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Türkiye'nin tarımsal hammadde ithalatının bağımlı değişken olduğu LSD regresyon analizi sonuçları

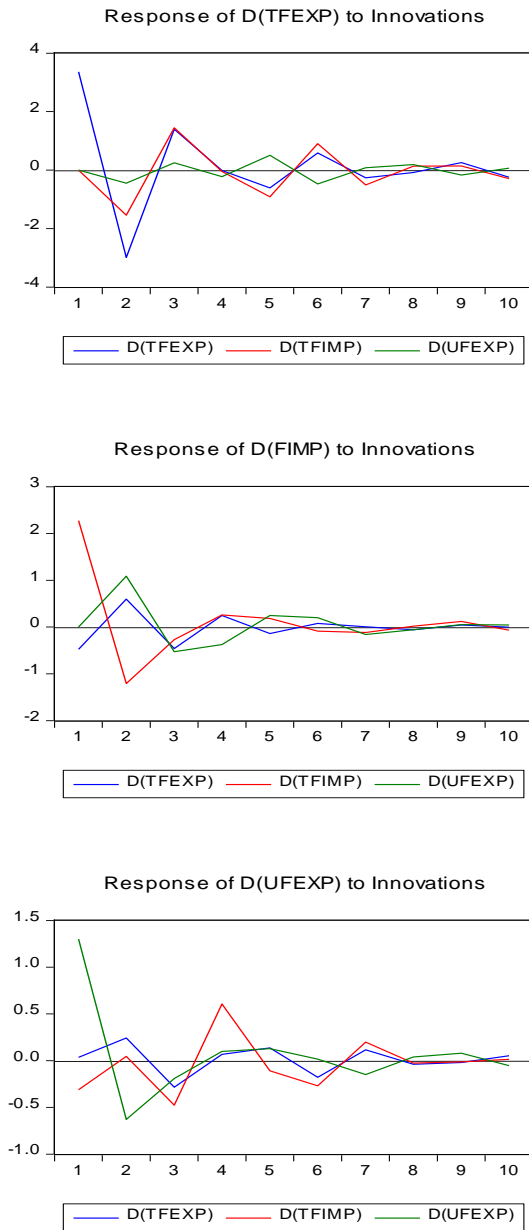
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(TAGRI)	-1.043.925	0.843381	-1.237.786	0.2240
D(TEXP)	-0.102282	0.162307	-0.630175	0.5327
<i>D(TFEXP)</i>	<i>-0.514998</i>	<i>0.130934</i>	<i>-3.933.276</i>	<i>0.0004*</i>
D(TFIMP)	-0.686218	0.269788	-2.543.545	0.0155
D(TIMP)	0.004931	0.179868	0.027414	0.9783
D(UAGRE)	-1.062.362	1.429.392	-0.743226	0.4623
D(UAGRI)	-0.661769	2.859.222	-0.231451	0.8183
D(UEXP)	0.771952	1.460.521	0.528545	0.6005
D(UFEXP)	1.061.077	0.475680	2.230.651	0.0322*
D(UFIMP)	-1.099.669	1.605.031	-0.685138	0.4978
D(UIMP)	-0.657631	1.021.755	-0.643628	0.5240
C	0.166756	0.515813	0.323289	0.7484
R-squared	0.573920	Mean dependent var	0.008524	
Adjusted R-squared	0.440009	S.D. dependent var	4.669.560	
S.E. of regression	3.494.351	Akaike info criterion	5.556.011	
Sum squared resid	4.273.672	Schwarz criterion	6.028.389	
Log likelihood	-1.185.663	Hannan-Quinn criter.	5.733.770	
F-statistic	4.285.832	Durbin-Watson stat	3.218.421	
Prob (F-statistic)	0.000466			

Regresyon analizi sonuçlarına göre TFEXP ve UFEXP parametreleri TAGRE değişkenini anlamlı derecede yordamaktadır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin gıda ihracatı ve ABD'nin gıda ihracatının, Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde belirleyici ve anlamlı yordayıcı etkisi vardır. Modelin açıklama gücü (Ayarlanmış R^2 :0.440) %44.0 olup, model tüm varyansın %44'ünü açıklamaktadır. F istatistiği, Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwartz bilgi kriteri (SC), Durbin Watson istatistiği ve Hannan-Quinn bilgi kriteri göstergeleri de, modelin açıklama gücünün anlamlı olduğunu göstermektedir.

4.5. Etki- Tepki Analiz Sonuçları

Etki-tepki analizleri, bir parametrede meydana gelebilecek olan bir ani değişim ya da şok olgusunun standart hata kadar meydana geldiğinde, diğer değişkenlerde hangi etkiyi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Etki-tepki analizinde adından da anlaşılacağı gibi, bir SD birimlik etki karşısındaki parametrelerin vermiş oldukları tepki değerlendirilmektedir. TFEXP, TFIMP ve UFEXP

parametreleri için etki-tepki analizi sonuçları Şekil 4'te verilmiştir.
Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations

Şekil 4: TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için etki-tepki analizi sonuçları

TFEXP değişkenine bir SD birimlik etki görüldüğünde, bunun TFIMP ve UFEXP üzerinde yaklaşık yedi yıllık bir etkisi keskin şekilde görülmekte, etki daha sonra küçük dalgalarla sönümlenmektedir.

TFIMP değişkenindeki bir SD birimlik değişim ise altı yıllık etki gösterirken, ilk üç yıllık etki oldukça büyüktür. Bu durumda etkiye verilen tepkiyi 1-3 yıl ile 3-6 yıl olmak üzere iki farklı düzeyde olduğu görülmektedir.

UFEXP değişkenindeki bir SD birimlik değişim ise diğer parametrelere göre daha yıkıcı olup, etkisi yaklaşık 8 yıl boyunca devam etmektedir. 8-10. yıllar arasında da düşük düzeyde de olsa, tepki devam etmektedir.

4.6. Nedensellik Testi Sonuçları

TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için VAR modelinde anlamlı çıkan ve etki-tepki analizinde bu etkinin düzeyleri görüldükten sonra, bu ilişkilerin nedensellikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını incelemek için Granger Nedensellik testi yapılmıştır. TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için nedensellik testi sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9: TFEXP, TFIMP ve UFEXP parametreleri için nedensellik testi sonuçları

Dependent variable: D(TFEXP)			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(TFIMP)	13.96932	2	0.0009
D(UFEXP)	2.472149	2	0.2905
All	14.17509	4	0.0068
Dependent variable: D(TFIMP)			
D(TFEXP)	5.006722	2	0.0818
D(UFEXP)	14.71751	2	0.0006
All	16.13314	4	0.0028
Dependent variable: D(UFEXP)			
D(TFEXP)	3.619077	2	0.1637
D(TFIMP)	9.300548	2	0.0096
All	19.95025	4	

Nedensellik testi sonuçlarına göre TFIMP parametresi TFEXP parametresinin nedenselidir ve ilişki anlamlıdır. Yine UFEXP parametresi TFIMP parametresinin nedenselidir ve ilişki anlamlıdır. Bunun dışındaki nedensellik testi sonuçları anlamlı çıkmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de gıda ithalatı, gıda ihracatının nedenselidir ve ABD'nin gıda ihracatı, Türkiye'nin gıda ithalatının nedenselidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kronolojik olarak Türkiye ile ABD ilişkileri incelendiği zaman, ikili ilişkilerin değişken bir seyir izlemesinin pek çok farklı etkisi olmuştur. Türkiye ekonomisi bu süreçte daima olumsuz etkilenmiş ve ABD ile yaşanan en ufak krizlerde bile negatif etki altında kalmıştır. Bu çalışma Türkiye - ABD karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin 1960 ve 2018 yılları arasında sektörel etkisinin üretim faktörlerindeki değişimler ve dış ticaret verileri üzerinden analizini kapsamaktadır.

Çalışmada Türkiye'nin tarımsal ithalatı üzerinde ABD tarımsal ithalat-ihracat, toplam ithalat-ihracat ve gıda ithalat-ihracat değerlerinin etkisi incelenmiştir. Çalışmada Dünya Bankasının her bir ülke için vermiş olduğu istatistiklerden "Tarımsal Hammadde İhracatı", "Tarımsal Hammadde İthalatı", "Toplam İthalat", "Gıda İthalatı", "Gıda İhracatı", "Mal ve Hizmet İhracatı" ve "Toplam İhracat" değerleri, Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ile incelenmiştir. Bu modelin önemi, değişkenlerin sadece rakamsal büyüklüklerine göre bağımlı ve bağımsız değişkenlerin belirlenerek ilişkisel tarama analizinin yapılmasının yerine, değişkenleri içsel ve dışsal olmak üzere belirlemesi ve her bir parametrenin vektörel olarak yönünü tayin edebilmesidir. Aslında Multivariate (çok değişkenli) analiz için içsel ve dışsal değişkenlerinin kendi içerisindeki olasılıklarını da değerlendiren VAR modelde, değişkenlerin etki büyüklükleri yönlerine göre tayin edilmektedir.

Ekonometrik çalışmalarda doğrusal değişimin her zaman görülmesi söz konusu olmayabilir. Hatta literatürde yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde, çoğunlukla otokorelasyon ve birim kök değerlerinin analizlerde sonuçları etkileyebileceği, bu nedenle logaritmik dönüşümlerinin alınması gerektiği görülmektedir. Bunun pek çok nedeni olmakla birlikte, Asimetrik Bilgi Teorisi başta olmak üzere, ekonomik ya da iktisadi değişkenlerin çoğunlukla monetarist paniklerine göre şekillendiği, insanların tüketim, yatırım, harcama gibi konularının makroekonomik göstergeler üzerinde belirleyici olduğu, bu nedenle de iktisadi göstergelerde insan davranışlarının belirsizliğinin parametrelere birim kök ya da durağan olmayan seriler biçiminde yansdığı ifade edilebilir. Bu nedenle çalışmada kullanılan verilerin birim köklerinin yapılmasının ardından, ekonometrik bağlanım çözümlerinde değişkenlerin durağanlığı alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle çalışmada elde edilen sonuçların bu insan hareketlerinin belirsizliğinden ileri gelen sapmaları en az düzeyde içerdiği ifade edilebilir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar incelendiğinde, TFEXP ve UFEXP parametreleri TAGRE değişkenini anlamlı derecede yordamaktadır. Bu sonuç, Türkiye'nin gıda ihracatı ile ABD'nin gıda ihracatının, Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde belirleyici etkisinin olduğunu göstermektedir. Model tüm varyansın %44'ünü açıklamakta olup, oldukça önemli bir orandır. Bu noktada, Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde yine Türkiye'nin gıda ihracatının

etkisinin anlamlı olması beklenen bir sonuçtur. Öte yandan ABD'nin gıda ihracatının Türkiye'nin tarımsal hammadde ihracatı üzerinde etkili olması, Türkiye'nin gıda ve tarım ihracatının ABD ekonomisi ve özellikle ABD doları kuruna bağlı olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye'nin Rusya, İran, Irak gibi komşu ülkelere dahi yapmış olduğu tüm ithalat ve ihracat kalemlerinde, başat para birimi olarak ABD doları kullanılmaktadır. Her ne kadar son yıllarda yerel para birimlerine geçiş üzerinde çalışmalar olsa da, günümüzde hala ABD doları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de baskın olarak piyasada etkisini göstermektedir.

Etki-Tepki analizleri, birbiri ile ilişkili bulunan değişkenler arasındaki verilen etkiye karşı görülen tepkiyi göstermektedir. Analizde bir SD birimlik değişimin, ilişkili parametrelerde meydana getireceği değişim incelenmektedir. Türkiye'nin gıda ihracatında bir SD birimlik etki görüldüğünde, bunun Türkiye gıda ithalatı ve ABD'nin gıda ihracatı üzerinde yaklaşık yedi yıllık bir etkisi keskin şekilde görülmektedir. Yani Türkiye'nin gıda ihracatındaki değişim, yedi yıl boyunca ithalatını ve ABD'nin ihracatını etkilemektedir. Türkiye gıda ithalatı değişkenindeki bir SD birimlik değişim ise altı yıllık etki göstermektedir. ABD'nin gıda ihracatındaki bir SD birimlik değişim ise yaklaşık 8 yıl boyunca hem Türkiye'nin gıda ithalatına, hem de gıda ihracatına etki göstermektedir. Dolayısıyla ABD'nin gıda ihracatı, ülkemizde gıdanın ithalat ve ihracatı üzerinde önemli etkiye sahiptir. ABD'nin tüm dünyaya olan gıda ihracatı arttıkça dünyada gıda piyasasının dengesinin değiştiğini ve bunun da gerek ABD doları, gerekse üretim bakımından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisinin görüldüğü ifade edilebilir.

Çalışmada elde edilen sonuçlara göre Türkiye'nin gıda ithalat ve ihracatı arasında nedensellik ilişkisi beklenen bir ilişkiyken, ABD'nin gıda ihracatı nedensel anlamlı biçimde Türkiye'nin gıda ithalatının nedenselidir. Aslında bu bulgu, sadece ABD doları değil, ABD'nin gıda üretiminde de dünya piyasasında etkili bir aktör olduğunu, Türkiye'nin de bundan etkilendiğini göstermektedir. Son yıllarda ABD'nin çeşitli bölgelerinden gelen çekirdek, ceviz gibi gıda ürünlerinin üzerine basında yapılan tartışmalar ve tarımla ilgili çalışmalarda da, bu durumun görüldüğü ifade edilebilir. Örneğin Türkiye'de düşük ve orta gelir grubuna hitap eden, genişçe bir kesimin alışveriş yaptığı indirim marketlerinde bile söz konusu indirim marketlerinin markası olan ancak ABD menşeli ceviz, çekirdek ve mısır gibi ürünler bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, ABD sadece ABD doları para biriminin ithalat-ihracat ve dış ticarete belirleyici rolünden ileri gelen değil, buna ilave olarak üretim ve ihracat yoluyla da gıda piyasaları üzerinde etkilidir. Bu etki ülkemizde de görülmektedir.

Çalışmada öneri olarak ileri araştırmalar ve kamu yöneticilerine bir dizi öneriler getirilebilir. Çalışma önceki çalışmalardan farklı olarak tarımsal

hammadde, gıda, mal ve hizmet ile toplam ithalat-ihracat değerlerini her iki ülke arasında ele almış ve yöntem bakımından ilişkileri çok yönlü değerlendirmiştir. Dolayısıyla ileri çalışmalarda da, yine Vektör Otokorelasyon Modeli başta olmak üzere, değişkenleri bir arada değerlendiren modellerle, özellikle döviz kurunun etkisi başta olmak üzere, yeni değişkenler eklenerek araştırma kapsamı geliştirilebilir.

Kamu yönetimi ve tarımsal otoriteye verilebilecek en önemli öneri ise tarımsal ithalat ve ihracatın dışa bağımlılık düzeyinin iyi bir şekilde analiz edilmesidir. Aslında ABD dolarının piyasalar üzerinde belirleyici rolünün olması nedeniyle, birçok çalışma ve alan uygulamasında, salt gerçekler göz ardı edilebilmektedir. Dünya genelinde gıda ithalat ve ihracatındaki değişimler sadece döviz kuru üzerinden değil, iyi bir şekilde planlanan üretim yöntemi ve ürün segmentasyonundan ileri gelmektedir. Bu nedenle bu alanda sürekli AR-Ge desteği olacak ve ürünlerin fiyat, piyasa arz-talep dengelerini değerlendirerek bunları tarımsal üreticilerle paylaşacak birimlere ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, E. (2017). Ekonomik karşılıklı bağımlılık kapsamında AB-Çin ilişkileri. *International Journal of Social Inquiry*, 9(2), 33-56.
- Arı, T. (2004). Uluslararası ilişkiler teorileri. *Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Chan S. (1984). International relations in perspective. *International Relations in Perspective*. New York: Macmillan.
- Demiryol, T. (2018). Türkiye-Rusya ilişkilerinde enerjinin rolü: Asimetrik karşılıklı bağımlılık ve sınırları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1438-1455.
- Ediger, V. Ş. (2008). Yeni yüzyılın enerji güvenliğinde karşılıklı bağımlılık bir zaruret. *Doğal Gaz Dergisi*, 132, 58-62.
- Gürkaynak, M. ve Yalçın, S. (2009). Uluslararası politikada karşılıklı bağımlılık ve küreselleşme üzerine bir inceleme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(23), 72-92.
- Keohane, R. O. ve Joseph, N. Y. E. (2015). Güç ve karşılıklı bağımlılığı yeniden ele almak. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 79-104.
- Keohane, R. ve Joseph, S. N. (2000). Power and interdependence in the information age. *Foreign Affairs*, 77(5), 81-94.
- Kroll J. A. (1993). The complexity of interdependence. *International Studies Quarterly*. California: Univ of California LA Center.
- Meyer, S. (1979). The sources and prospects of gorbachev's new political thinking on security. *International Security*, 13(2), 124-63.
- Pulat, A. (2018). Karşılıklı bağımlılık teorisi açısından Türkiye-İran ekonomik ilişkileri: 2002-2014. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 93-114.
- Waltz, K. N. (1970). The myth of national interdependence. *The International Corporation: A Symposium*. Cambridge, MIT Press.

